

TÜRK

2019, Yıl/Year: 7, Sayı/Issue:18, ISSN: 2147-8872

TÜRK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi
TURUK International Language, Literature and Folklore Researches Journal

Geliş Tarihi / Date of Received: 19.07.2019

Kabul Tarihi / Date of Accepted: 09.09.2019

Sayfa / Page: 56-64

Research Article / Araştırma Makalesi

Doi: <http://dx.doi.org/10.12992/TURUK789>

Yazar / Writer:

Doç. Dr. Sedat Bahadır

Artvin Çoruh Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı
Bölümü Öğretim Üyesi

dr.sedatbahadir@hotmail.com

HALLÂC-I MANSÛR'A ATFEDİLEN "ENE'L-HAK" KELİMESİ VE KARMATİLİK BAĞLANTISIYLA İLGİLİ YENİ GÖRÜŞ VE ÖNERİLER

Öz

Hallâc'ın Ene'l-Hak dediği sadece bir söylentidir. Zira el-Katiya pazarında caminin önünde Tanrı'nın büyüklüğünü anlatırken “Ben ne Tanrı'nın bir nebze olsun kokusunu duyabildim, ne de O'na bir lahza dahi olsa yakınlık duyabildim.” demiştir. Bu sözlerle Tanrı'yı anlama çabası içerisinde olduğunu, fakat ulaşamadığını halka anlatmaktadır. Hedefine ulaşamayacağının huzursuzluğunu yaşayan ve bun rağmen kanatları kırılırcasına çırpınan bir varlığın halini Hallâc'da görmekteyiz. O, tasavvufun özü olan “gökyüzünden gelen ilahi vahyin yeryüzüleşmesinden sonra Yaratanı ve yaratılanı anlama çabası”na girmiştir. Bu yolda gerçek eren olan Mansûr'un miracı, darağacının tepesinde sonlanmışır.

Ezoterik bir yapıda genişlenip güçlenen Karmatiler önce komün anlayışını işlemiş daha sonra da oluşan büyük gücü, siyasi bir darbeye yöneltme yoluna gitmiştir. Zenc hareketinden esinlenerek Abbasileri yok etmeye çalışan Karmatiler, bu çabada başarılı olmuştur. Bu başarıyı daha da ileriye götürerek Ebû Saîd el-Cennâbi'yi Mehdi olarak görmüşlerdir. Bu güç ile camileri yakan ve akabinde birkaç şehri fetheden Karmatiler, Abbasî halifelerinin dikkatini çekmekle birlikte, bu bakış açısı, Hallâc-ı Mansûr'a da olumsuz yansımıştır.

- Bu makale, 24-26 Ocak tarihinde Tiflis/Gürcistan'da yapılan I. Uluslararası Karadeniz Sosyal Bilimler Sempozyumu'nda bildiri olarak sunulmuştur.

Çünkü farklı düşüncelerin Bağdat, Basra ve Yemen’de yeşermesi dönemin iktidarını korkutmuştur. Bu korku, Abbasî halifeliğinin şiddete yönelmesine sebep olmuştur. Bu açıdan bakıldığında Mansûr’un idamı, isnad edilen Ene’l-Hak sözünden dolayı değil, farklı düşüncesinin taraf bulması ve iktidarın koltuğunu kaybetme korkusudur.

Asya’dan Horasan’a geçen Türk boylarından birinin Halac (Kalac) olması ve Hüseyin bin Mansûr’un bazı düşüncelerinde Gök Tanrıçılık paralelliği bulunması, tesadüf değildir. Onun eserinden anladığımız kadarıyla dinlerle, inanmak veya inanmamakla bir işi yoktur. “Bütün dinler bir kökün çeşitli dallarıdır.” sözleriyle Gök Tanrı anlayışının özünü anlatması, binlerce yıllık sözlü kültürün müşterek bir hafızasıdır.

Anahtar Kelimeler: Hallâc, tasavvuf, Ene’l-Hak, Karmatî, idam, Abbasî.

THE “ENE’L-HAK” WORD THAT IS ASCRIBED TO MANSÛR AL- HALLAJ AND THE NEW VIEWS AND RECOMMENDATIONS WITH QARMATISM CONNECTION

Abstract

It is just a rumor that Hallaj said “*Ana'l - Haqq*”. Because in the el- Katia market place in front of the mosque while he was talking about how great is God, he said “*I could neither perceive a small scent of God, nor felt close to him for a moment*”. By these words we see that he actually tells people he tried to understand God but he couldn't make it. We see Hallaj as an example of how does human being feel inquietude when he can not achieve the aim and he still flutters as he breaks his wings. He put effort on understanding how divine revelation from sky became mundane and the creator (God) and the created ones. On this approach, the ascension of Mansûr who is a real saint (eren), ended on a gallow. Qarmatis, that spreaded and grew stonger with a esoteric stracture, had firstly treated the “commune” and then they attempted to lead this big strenght to a political coup.

Inspiring Zanj Rebellion, the Qarmatis tried to exterminate the Abbasid and they succeded it. They also went further and they accepted Ebû Saïd el-Cennâbî as a Mahdi. Qarmatis, burning the mosques and then conquering a couple cities with this power, took attention of Abbasid caliphs but Hallaj al-Mansûr had opposite thoughts about Qarmatis. Because new ideas' speading in Baghdat, Basra and Yemen caused a fear in government of the time. This fear caused Abbasid caliph resort the violence. In this point, Mansûr's execution was not actually based on “*Ana'l-Haqq*” words as he was accused by, it was his different ideas and it was government's fear of losing the power.

It is not a coincidence that Husayn bin Mansûr and one of the Turkish tribes (Halac) immigration to Khorasan from Asia and they both have parallelism about Monotheism. As far as we understand by his pieces, he mention neither about religions, nor about “*not believing*”. His explanation the content of the

Monotheis by saying “All religions are the various branches of the same stem” is a common memory of thousands years of oral culture.

Key Words: Hallâc, sufism, Ene’l-Hak, Karmati, execution, Abbasi

Giriş

Tasavvuf, “gökyüzünden gelen ilahi vahyin yeryüzüne indikten sonra onu anlama çabasıdır” (Bahadır 2018: 295) denilebilir. Tasavvuf erkânları, da “varlık birlik” veya vahdet-i vücud anlayışını Yaratıcı ve yaratılanlar etrafında anlamaya çalışır. Büyük bir sır olarak anlamlandırmaya çalışılan evren-anlam-kavram, akla uydurulması güç olan din dogmalarını serbest bir yorumlama ve aklın kavrayamadığı yerde sezgiye (intuition) yönelmekten ibarettir. Bu yönelme ile ortaya çıkan felsefi anlayış ve daha sonraları getirdiği yaşam tarzı ile yaratmış olduğu etki, özellikle 900’lü yıllarda yaşayan aydınların ufkunu açmakla birlikte, sırlı bir yapıya bürünmüştür. Daha sonra da uzun bir süre, derviş, şeyh, abdal, pir.. olarak adlandırılan tarikat mensupları, dergâhlarda zikir ve ayin destekli uygulamaları da katarak, kendini muhafaza etmeyi başarmışlardır. Bu akımın yapmış olduğu etki, halktan destek bulmuş ve böylece birçok tasavvuf âlimi yetiştirmiştir.

Tasavvuf tarihinde sıra dışı yaşamı ve yaşamına kattığı sülûfik tavrı neticesinde tekvin edilen Mansûr’un etkisi, günümüze kadar gelen birçok düşünürün dikkatini çekmiştir. Yaşadığı dönemde hem takdir gören hem de eleştirilen Mansûr’un asıl adı Hüseyin’dir. Araplar içerisinde de “*Ebu’l Muğlis el-Hüseyin bin Mansûr el-Hallâc*” olarak bilinmektedir. Yaşadığı dönem ve hayatı ile ilgili olarak en teferruatlı çalışmalardan birini Collage de France profesörlerinden Monseieur Luis Massignon (1883-1962) yapmıştır. 24 Mayıs 1922 yılında Hallâc-ı Mansûr üzerine hazırladığı “*La Passion d’al-Hallâj, mystique de l’Islam*” adındaki tezi Sorbonne Üniversitesi’nde savunmuştur. (<https://islamansiklopedisi.org.tr/massignon-louis>). Yapılan bu çalışma, Mansûr ile ilgili yapılan çalışmaların en önemlisidir. (<https://islamansiklopedisi.org.tr/massignon-louis>). Daha sonra 2006 yılında Dr. İsmet Birkan tarafından “*İslamın Mistik Şehidi Hallâc-Mansûr’un Çilesi*” adıyla iki cilt halinde Türkçeye çevrilmiş ve yayınlanmıştır. Yaşar Nuri Öztürk, 1976 yılında Hallâc-ı Mansûr’un eseri Kitâb’üt-Tavâsin’i yayınlamıştır. Mansûr’un yaşadığı yer çoğunlukla Türk olmasına rağmen, dinin etkisiyle Arap kültürü daha etkindir. Bu nedenle Mansûr’un üzerinde hâkim olan dil, Farsça değil, Arapça olmuştur. Bu sebeple “*Tavasin*” adlı eserini Arapça yazılmıştır. Bu eser, Ayşe Abdurrahman tarafından 1978 yılında Arapça’dan İngilizceye çevrilmiş; Yaşar Güneç de (2001: 106) İngilizce metni, asıllarını muhafaza ederek, “*Tavasin*” başlığı altında Türkçeye çevirmiştir. Tavasin, onun zindanda yazdığı eserlerinden biri, aynı zamanda günümüze ulaşan tek eseridir. Mansûr ile ilgili olarak en iyi yorumlardan birini de Annemarie Schimmel (2011) tarafından yapılmıştır. Hallâc “*Kurtarın Beni Tanrıdan*” adlı çalışması, G. Ahmetcan Asena tarafından Türkçeye çevrilmiştir.

Hallâc-ı Mansûr (858), bugün Halaç (Kalaç) Türkmenlerinin yaşadığı bir yer olan, Tur’da doğmuş ve çocukluğunu güney batısında bulunana Beyza’da yaşamıştır (Güneç 2001: 106). İranlılar bu bölgede yaşayanlara Tur demektedir.¹ Mansûr adı, gerçekte kendinin değil, babasının

¹ Firdevsi’nin Şehname’sinde (1994: 14) “...Bu karara göre, dünyanın, Ceyhun’dan “Tur” sınırlarına ve buradan da Çin ve Hoten’e kadar uzayıp giden kısmındaki uzak, yakın bütün yerleri Turan milletine verdiler.” cümlesi geçmektedir [Firdevsi (1994). Şehname. Çev. Necati Lugal. C. 2. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları]

adıdır. 18 yaşında Tüster'e geldiğinde iki yıl kadar bir süre Abdullah Tüsteri'nin öğrencisi olmuş; daha sonra da Basra'ya gelerek 8 yıl Amr b. Osman el-Mekki'nin sohbetine katılarak ondan feyz almıştır.² Bu yıllardan sonra Bağdat'a geçerek bir süre Cüneyd'in sohbetlerine katılmıştır. Bu sohbetlerde farklı görüşler ortaya attığı için birçok kişi tarafından eleştirilmiştir. Bu eleştiriler üzerine Bağdat'tan ayrılarak 5 yıllığına Türkistan'a geçmiş ve orada bulunan Türklere İslamiyet'in faziletlerini anlatmıştır.

Mansûr'un Türkistan gezisi ve Türklerin Müslümanlığa geçişi ile ilgili olarak çok şey söylenebilir. Müslümanlığa girmeden önce Türklerin bir inancı vardır. O da tek Tanrı inancıdır. Tanrı, abidelerde iki anlamda kullanılır o da bütün nesnelere içine alan sonsuz kocaman bir kosmosdur. *"Bu yorum bizi panteizme yakın bir evren anlayışına götürür ki haklılık payı vardır. Çünkü Tanrı ve dolayısıyla gök, aslında her yeri ve her şeyi kuşatan, neredeyse tümüyle doğanın kendisi olandır."* (Çiçekdağı 2017 :186). Bu Her yerededir varlık onun içindedir. Bu nedenle Türkler Müslümanlığı eski binanın üzerine yaptığı için gelenekselleşmiş olan Tek Tanrı inancının birçok unsurlarını da İslamiyet çerçevesine dâhil etmiştir.

Türklerin Müslüman olmadan önce çeşitli sosyal ve siyasi nedenlerle birçok dine girmiştir. Fakat Müslümanlığa geçiş, Arap ordularının Mâverâünnehr'e gelişlerinden çok sonraları olmuştur. Bunun sebebi ise Arapların Mâverâünnehr'de Müslümanlara yapmış olduğu zulümdür. 705 yılında Emevîlerin döneminde Haccac-ı bin Yusuf'un³ atadığı Horasan komutanı Kuteybe bin Müslim, kalabalık bir orduyla Ceyhun nehrini geçerek Türkistan'a saldırması ve yağmaya girişmesi sonucu orada yaşayan Türkler, Müslümanlıktan uzak durmayı tercih etmişlerdir. O dönemde Ceyhun'un batısına İran doğusuna Turan denilmekteydi. Bu bölgede Araplarla yapılan savaşlar sonucu Türkler kalabalık orduya dayanamamış ve sunucunda çok büyük bir zulüm içinde kalmışlardır. Kutaybe'nin sayesinde Turan işgal edilmekle kalmamış; gençler öldürülmüş ve çocuklar esir edilmiştir. Anlatılan bu hadise, Türk bilim ve düşünce tarihinin en büyük ve en renkli bilginlerinden biri olan Birunî tarafından şöyle anlatılmaktadır: *"Türkler Kuteybe tarafından cahil bırakılmışlardı. Yazıları yasaklandı. Kitapları yakıldı. Akli erenleri öldürdü. Bununla birlikte Türklerin büyük çoğunluğuna İslamiyet layıkıyla telkin edilemedi, edilmesi de imkânsızdı. Onlar yalnız ismen Müslüman oldular."* (Atalay 1991: 43). Buradan anlaşıldığına göre Türkler 200 yıl önce tanışmış olduğu İslamiyet'i önce şeklen benimsemiştir. Çünkü Türklerin daha önce kılıç zoruyla Müslümanlaştığı ile ilgili tarihi bir belge yoktur. 900'lü yılların başında Türkistan'ı dolaşan Mansûr, Müslümanlığın erdemlerini anlaması sonucu halk ikna edilmiş ve gerçek anlamda yaşamaya başlamışlardır. Bu nedenle Türklerin Müslümanlığı *"Mansûrî Müslümanlıktır"* denilebilir. O, 908-913 yılları arasında, Horasan, Mâverâünnehr, Sicistan ve Kirman'da yaşayan Türkleri Müslüman yapmıştır. Bu konu ile ilgili olarak, hayatını Hallâc araştırmalarına adanmış olan Louis Massignon'a şunları söylemektedir. *"Hallâc Sünnî bir mutasavvıf olup Türkler'in İslâmiyet'e girmesini başlatan dinî ve içtimai hareketin öncüsüdür. İnsanları Allah sevgisine davet etmiş, aşkın bir ıstırap olduğunu fiilen*

² Bir rivayete göre, Mekki'nin Gencnâme adlı gizli bilgiler ihtiva eden Gencnâme adlı bir risâlesi olduğu ve de İblis'in Âdem'e secde etmemesi, Âdem'e emanet edilen sırrı görme arzusuyla izah edilmekte ve İblis ilâhî sırâ âşına bir ârif olarak tanıtılmaktaydı (Attâr, 2013: 487). Hallâc'ın bu risâleyi çalarak içindekileri halka açıklaması, asılmasına sebep olmuştu (<https://islamansiklopedisi.org.tr/amr-b-osman-el-mekki>).

³ Tarihe Haccac-ı Zalim olarak geçmiştir.

göstermiş, nasların zâhirî mâna üzerine anlaşılıp harfiyen uygulanmasından doğan zorluklardan insanları kurtarmak için uğraşmıştır.” (<https://islamansiklopedisi.org.tr/hallac-i-Mansûr>).

Mansûr’un Türkistan dönüşü Bağdat ve çevresinde itibar görerek etkisi artması sonucu Abbasi halifesi Hamid’in dikkatini çekmiş ve en yakın arkadaşı Ebu’l-Abbâs İbn Atâ’nın kendisini savunmasına rağmen (ö. 309/922) hapse atılmıştır (Massignon 2006::67). Bu süreç içerisinde hapiste bulunan Mansûr, Kitâbü’l-Ṭavâsîn’in “Ṭâsînü’s-sirâc” ve “Ṭ”qâsînü’l-ezel” bölümlerini yazmıştır (Massignon 206 6 7). Bu eser gizlice dışarı çıkarılmış ve günümüze kadar muhafaza edilmiştir.

Karmatîlik Hareketi ile Mansûr’un Bağlantısı tamamen uydurmadır. Bilindiği gibi Emevî devletinin yıkılıp Abbasî hareketinin işbaşına getirilmesinde en büyük hisse Ebu Müslim Horasani ve yardımcısı Sindbat’a aittir. Ebu Müslim 755 yılında öldürüldükten sonra birçok isyan başlamıştır. (Ocak 2005: 88). O dönemde ilk isyan olan Zenc hareketi, diğer isyanlara da cesaret verici bir rol oynamıştır. Abbasîlerin hâkim olduğu 255 (869) döneme baktığımızda Basra’daki bu isyanların bastırılmaması, Abbâsî Devleti’nin zaafını göstermektedir. (Ocak 2005: 88). Abbasîlere karşı düzenlenen Karmatî hareketi de bu isyandan güç almış olan Hamdân Karmat liderliğinde ortaya çıkmıştır (<https://islamansiklopedisi.org.tr/karmatiler>). 256 (870) yılında başlayıp 270 (883)’e kadar devam eden Zenc isyanının izlerinin henüz silinmediği, istikrarsızlığın devam ettiği bir dönemde Abbasî Devlet’ini zor durumda bırakan bu olumsuz hareketler sonrası, özellikle Karmatîlerin komün anlayışı içerisinde birleşerek güçlenmesi sonunda birkaç bölgeyi ele geçirmeleri, halkta huzursuzluğa sebep olmuştur.

Yaşanılan bu sıkıntılı dönemlerde Hallâc’ın söylemiş olduğu sözler ve davranışları halk ve ulemâ arasında yeni bir huzursuzluk meydana getirmiştir (<https://islamansiklopedisi.org.tr/hallac-i-Mansûr>). Bu söz ve davranışlar, devlete yakın olan kişiler tarafından benimsenmemiş ve ona çeşitli suçlar isnat edilmiştir. Bunlardan biri, Mansûr’un düşünceleri ile bağlantısı olmayan, Karmatîlik bağlantısıdır.

Cemaatler halinde 913 yıllarında Bahreyn, Irak, Yemen, İran ve Orta Asya’ya dağılmış olan Karmatîlerden bazıları Mehdilik iddiasında bulunmuş; Muhammed b. İsmail, son Mehdi olarak seçerek dünyaya tekrar zuhur etmesini dilemişlerdir. Ebu Said el-Cennabi’den sonra da birkaç oğlu, komünal ve eşitlikçi ilkelerin önemli rol oynadığı Karmatî, Bahreyn devletinin liderliğine yükseldikten sonra da diğer oğlu, bundan güç alarak, birçok taraftarıyla, kervanlara ve Mekke’deki kutsal değerlere saldırmıştır (Daftary 2014: 157). XI. yüzyılda İran’da yetişen seyyah Nâsır-ı Husrev’in Sefername (1950: 1-268) adlı eserinde, Arap yarımadasının birçok yerini dolaştığını ve gerek halkla gerekse kendi gözlemleri ile Karmatîler hakkında birçok bilgiye ulaştığını anlatmıştır. Husrev, 6 yıl süren yolculuğunda yazmış olduğu eserinde Karmatîlerin Hacer’ül Esved’i nasıl kaçırdıklarını ve Karmatîlerin yönettiği yerlerin de nasıl ihya olduğunu övgüyle bahsetmektedir. Buradan hareketle komün anlayışı içerisinde çoğalarak geniş bir cemaate sahip olan Karmatîler, devlet yönetimine talip olmak ve İslamiyet’in gerçek temsilcisi hüviyetine bürünmek istemişlerdir.

Mansûr’un tasavvuf anlayışı ve Ene’l-Hak dediğine dair bilgilerin izahından önce İslam tasavvufunun kaynağını irdelemek gerekir. İslam tasavvufu, kaynağını sadece Yunan felsefesinden almamış; Mısır’da gnostisizm (yeni irfaniye-bilinircilik) ve Hint biricilik (monizm) felsefesinden de

etkilenmiştir (Adivar 1987: 94). Monizm anlayışından etkilenen Bayezid Bistamî, bu fena ve beka (yok olma ve kalım) anlayışı içerisinde insanın kendi nefisinden kurtulduktan sonra “*Tıpkı bir yılının gömleğinden çıktığı gibi çıktım. Sonra baktım ki âşık ile maşuk birdir.*” (Adivar 1987: 94). Çünkü vahdet, birlik, teklik âlemi içerisinde her şey birdir. Her görünen ve görünmeyende Allah vardır. Buna benzer düşüncelerden birini de Antik Yunan kaynaklı Yeni Platoncularda da görmekteyiz. “*Birlik anlayışı, tüm varlıkların Bir’den sudur ettiğini ve her şeyin Bir olan varlığın görünümü olduğunu savunur*” (Çiçekdağı 2018: 225-234). Bu düşünceden hareketle insan, Allah hakkında ne kadar çok bilgi sahibi olduğunu zannederse “*kendini o kadar fena fillah makamında görür*”, anlayışı ortaya çıkmaktadır. “*İçimde Allah var, beni öldürün*” diyen Mansûr da bu düşünceden etkilenmiş önemli bir şahsiyettir.

Türkistan’da Müslümanlığın yeşermesi ve gelişmesinde en büyük rolü oynayan Mansûr silsilesinin en büyük temsilcisi Ahmet Yesevî’nin dört kapı; şeriat, tarikat, marifet ve hakikat kavramı Hallâc-ı Mansûr’un Tavasin adlı eserinin bir özeti gibidir. Şeriat, kapısına girmede “*la ilahe illallah*” sözü tarikata girildiğinde “*la maksude ilallah*” olarak karşımıza çıkar. Bu söz, tarikata göre, tarikatta varlığını özde sürdürür ve belli bir olgunluğa geldikten sonra da marifete biter. Arif kişiler, marifete ulaşan bilgi sahipleridir. Allah’ın yasalarını da bilirler. Allah yasalarını bilmek Allah’a yaklaşmanın yoludur. Mansûr Tavasin adlı eserinde arif ve marifetle ilgili olarak “*arif görendir; fakat marifet görünenden sonra gelendir*” izahından sonra “*O zatî ilim yönünden ‘ayn’ı, ‘mim’i içinde hüviyetiyle kaybolmuştur.*” (Öztürk 1976: 146) demektedir. Arapça Ayn kelimesine bakarsak, “*göz kaynak pınar*” (Develioğlu 1993: 56) anlamı ortaya çıkar. Bu kelimeyi tasavvuf algısı içerisinde düşünürsek; bir kimsenin veya şeyin kendisi, aynası, görüneni, yani hakikat, anlamı ortaya çıkmaktadır. Yine Mansûr, hakikatle ilgili olarak da “*O’nu hakikat aracılığı ile tanıdım, diyen, kendi varlığını maruf varlığından yüce sanmış olur. Çünkü bir şeyi hakikat olarak bilen, onu bildiği anda, o bildiği şeyden (marifetten) daha kuvvetli olmuştur*” (Öztürk 1976: 145) demektedir.

Eğer bir veli hakikate ulaşmışsa o zaman her yerde Allah’ı görür. Bu düşüncede hakikat en üst mertebedir. “*La maksue illah*” sözü genişleyerek “*La mevcude illallah*” olur. “*Allahtan başka varlık yoktur*” gerçeğini sadece hakikat mertebesine erişip gönül gözüyle görenlerde anlam kazanır. Gönül gözüyle bakan başını nereye çevirirse çevirsin orada gerçeği yani Allah’ı görür. Nihayetinde Mansûr’un idam cezası kesinleştikten sonra onu darağacına getirdikleri zaman önce merdiveni öptü, sonra da ayağını bastı. “*Nasılsın?*” diye sordular “*Gerçek erenlerin miracı, darağacının tepesidir*” dedi. (Schimmel 2011: 98). Fizikçi Haluk Berkmen, hakikat ve gerçeklikle ilgili olarak kendi sitesinde⁴ yayınladığı makalesinde şu görüşlere yer vermiştir: “*Gerçek, tek fakat karmaşık bir dalga paketidir. Teklikte var olan gerçeğe hakikat demektedirim, çünkü hakikatte teklik gerçekte çokluk vardır. Biz sürekli kendi isteğimiz doğrultusunda bu tek olan gerçeği yerel olarak ayrıştırıp yorumluyoruz. Eğer ‘yerel gerçeklik’ varsayımını terk edersek yerine ne gibi bir kavram getirebiliriz? Benim görüşüm ‘süreksiz gerçeklik’ kavramının daha uygun olacağıdır. Dolayısıyla,*

⁴ İsveç, Lund Üniversitesi, Teorik Fizik Kürsüsü-Nükleer ve Atom Enerjisi alanında doktorasını yapmış olan Haluk Berkmen, Yüksek Enerji Fiziği ve Atom enerjisi hakkında birçok çalışması bulunmaktadır. 1970-1980 yılları arasında ODTÜ Fizik bölümünde öğretim üyeliğini yaptıktan sonra, 1980-2002 yılları arasında Viyana’daki Uluslararası Atom Enerjisi Ajansında (IAEA) görevli olarak bulunmuştur. (<http://www.halukberkmen.net/>)

etkileşmelerin de süreksiz olabilecekleri gerçeğini göz önüne almalıyız. Zaten Kuantum kuramı da bunu savunur.” Bu durumda insan, beden boyutunda süreksiz; düşünce boyutunda sürekli bir varlıktır, diyebiliriz. Hallâc-ı Mansûr’un söylemlerine bakarsak “*Ey sen! Kâinatta atomdan daha basit bir şey yoktur. Sen onu bile anlayamamışsın, öğrenememişsin, atomu bile anlayamamışsan (arif değilsen) ondan daha çok girift bir varlığın sahibini nasıl tanır, araştırarak?*” (Öztürk,1976:145) Buradan da Mansûr’un hakikat ilmi gerçeğinden geçmiş olduğu ve Hakk’a vasıl olunca da “*Sen kendi Zatın’ın nasıl övmüşsen öylesin.*” (Öztürk 1976: 80) demiştir. Buradan da algılayanlara var olan ile sadece bakanlara görünmeyen anlamı ortaya çıkmaktadır. Bu anlayış, Ahmet Yesevî’den Hacı Bektaş’a (Atalay 1991: 17) oradan da Yunus’a kadar devam etmiştir. Bu anlayışı Mansûr’dan başlayarak devam ettiren tasavvuf âlimleri şöyle sıralanabilir: “*Habîp Acemî, Davud Taî, Maruf Karahî, Şeyh Sarî, Cüneyd Bağdadî, Abu Ali Rudbaî, Şeyh Abu Ali Hasan, Şeyh Abu Osman Mağribî, Şeyh Abu Kasım Karkanî, Şeyh Abu Hasan Karkanî, Şeyh Abu Hasan Hırkanî, Şeyh Abu Hasan Tarmudî, Fazl bin Muhammed Tusî, Hoca Ahmet Yesevî, Hoca Yusuf Hamedanî, Şeyh Lokman, Al Horasanî ve Tarikat Piri Muhammed Hoca Bektaş-ı Veli bin İbrahim Alsanî*” (Atalay 1991: 17).

Hallâc, Türk boylarının İslam’ın duygusal-mistik yüzüyle tanışma ve bu yüzü sevmeye sürecinin öncüsüdür. Yesevîlik ve Bektaşîlik gibi Türk kökenli akımların ilham kaynağıdır. Schimmel (2011), Mansûr’un tasavvuf anlayışını Tek Tanrı inancına bağlamaktadır. Yapmış olduğu çalışmada, şu tespitleri yapmaktadır:

“Türkistan’ın en ücra köşelerinde Hallâc’ın izlerine rastladığımda kendime şu soruyu sordum: Acaba Hallâc gibi büyük bir İslam sūfisinin Türklerle bu denli ilgilenmesinin sebebi neydi? Şeriat İslam’ına ve hilafete muhalif görüş ve aykırı davranışlarıyla çevresini ürküten, iktidar kaygısı taşıyan halifelîği korkutan ve sonunda Halife’nin ve ulemanın müşterek kararıyla hunharca katledilen bu dervişin Türkistan’ın kâfir Türkleriyle ne alakası olabilirdi? Çünkü Tanrı aşığı bu dervişin bizim anladığımız manada dinlerle, inanmak veya inanmamakla bir işi yoktu. Ve nitekim diyor ki: Ben dinlerin ne olduğu konusunda çok düşündüm. Neticede gördüm ki, dinler, bir kökün çeşitli dallarıdır.” (Schimmel 2011: 9).

Türklerde Tek Tanrı anlayışını Türk dilinin oluşum dönemi kadar eski, Altay destanlarında net olarak anlayabiliriz. (Yakıcı:2003: 413). Yaratılış destanlarından birinin girişinde şu sözlere yer verilmektedir: “*Daha hiçbir şey yokken Tanrı Kara Hanla su vardı. Kara Han’dan başka gören, sudan başka görünen yoktu. Kara Han yalnızlıktan sıkılıp ne yapayım diye düşünürken su dalgalandı. Ak Ana çıktı. Kara Han’a ‘Yarat’ diyip yine suya daldı.*” Yakıcı (2003, Atsız,1992’den). Destandan da anlaşıldığı gibi her şeyin yaratıcısı Tek tanrıdır. Yaratılanlar O’nun çeşitli dallarıdır. Binlerce yıldır atadan oğula geçen destanlar, bir kültür mirası olarak Mansûr’da olduğu gibi Türklüğün mirasıdır. Bu anlayışla yarayılan ve çeşitli boylara ayrılan insanlar tek bir ağacın dalları gibidir. Nitekim Nesimi bir nefesine bütün dinlerin bir olduğunu,

Mansûr ile varıp dara çekildim,
Yusufla kul olup bile satıldım,
Şam’da İsa ile göğe çekildim,
Musa ile dahi Tur’dan gelirim.

Sözleriyle anlatırken Yaratanın da tek olduğunu ve her dinin yaratıcısının Tanrı olduğunu anlatır (Atalay 1991: 101).

Sonuç

Tasavvufun temelinde önemli rol oynayan ve 9. yüzyılın sonundan günümüze kadar geçen zaman içerisinde Doğu'nun en büyük mutasavvıfı Hallâc-ı Mansûr'un düşünceleri, nesilden nesle aktarılarak günümüze kadar gelmiştir. İnsanın Tanrı'da kendini bulması fikrini kişiliğinde özdeşleştirme düşüncesi, dönemin kargaşasında, yanlış anlaşılma ile birlikte siyasi çerçeve içerisinde değerlendirilip idam edilmesi Mansûr'un daha fazla sevilmesine ve anlaşılmasına yol açmıştır. Ene'l-Hak dediği sadece kendi yazmış olduğu ve günümüze ulaşan tek eseri "*Tavasın*" (Öztürk 1976: 1-187) adlı kitaptaki "*Tasin*" bölümlerinde ve kendisi hakkında yazılan diğer eserlerde de bulunmamaktadır. Yaşar Güneç (2001) kitabın önsöz kısmında "*Mansûr'un Tanrılaşma ve Şeytanlaşma Serüveni*"ni anlatırken Hallâc'ın Bağdat'ta "*Ey Müslümanlar beni Tanrı'dan kurtarınız. Tanrı benim kanımı size helal etmiştir; beni öldürünüz*" diye çağrıda bulunduğunu ve bu esnada Ene'l-Hak dediği söylenir (Hallâc-ı Mansûr 2001:8). Bu anlatılanlarda Hallâc'ın Ene'l-Hak dediğine dair sağlam bir delil bulunmamaktadır. Zira Şeytan benim içimde demek, "*Ben Şeytan'ım demek*" değilse; Tanrı benim içimde demek, "*Ben Tanrı'yım demek*" değildir. Düşmanları tarafından idamı istenen Mansûr'a Ene'l-Hak "*Ben Hakk'ım*" (Develioğlu 1993: 223) sözü suç olarak isnad edilebilir. Bu da yaşandığı dönemin özelliğidir. 922 yılları, Abbasîlerin var olma mücadelesinin yaşandığı yıllar olduğu için suç isnad etmek ve akabinde idam sehvasına götürmek olağan bir hale gelmiştir.

Hallâc-ı Mansûr'un öldürülme sebebi hakkında, Abbâsîlere karşı ayaklanmış olan Karmatîlerle gizlice mektuplaştığı, "*enelhak*" sözüyle ulûhiyyet iddiasında bulunduğu, haccın farzıyesini inkâr edip yeni bir hac anlayışı ortaya koyduğu şeklinde çeşitli iddialar ileri sürülmüştür (<https://islamansiklopedisi.org.tr/hallac-i-mansur>). Bu iddialar ile birlikte. Abbasîlere karşı Karmatîler'le gizlice iş birliği yaptığı yolunda söylentiler çıkması, devlet adamlarını endişelendirmiş, bu yüzden baskı altında çalıştığı ileri sürülen bir hâkimler kurulundan fetva alıp idamı gerçekleştirmişlerdir. Mansûr'un idam edilmesinin asıl sebeplerinden biri de Abbasî devleti yönetimine yakın olmamasıdır. Bu nedenle her türlü iftiraya açık olması onun tekfirine sebep olmuştur.

Kaynaklar

- Adırvar, A. Adnan (1987). *Tarih Boyunca İlim ve Din*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Atalay, Besim (1991). *Bektaşilik ve Edebiyatı*. Osmanlıcadan Çev. Vedat Atilla. 2. Baskı. İstanbul: Ant Yayınları.
- Atsız, Hüseyin Nihal, (1992). *Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul: Baysan Yayınları.
- Bahadır, Sedat (2018). "Tasavvufta Keramet Gösterme ve Sırrın İfşa Olmasının Siyasi ve Sosyal Sonuçları". *Giresun Üniversitesi Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*. 10 (18).

- Bilici, Faruk (2003). “Massignon, Luis”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. (<https://islamansiklopedisi.org.tr/Massignon-louis>) [Erişim: 20.02.2019].
- Çiçekdağı, Caner (2017). “Kül Tigin Yazıtının Güney Yüzüne Felsefi Bir Bakış”. *TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, 5 (11).
- Çiçekdağı, Caner (2018). “Tümel-Tikel-Evrensel”, *Metafizik, Kavram ve Problemleriyle Varlık Felsefesi*. Bursa: Sentez Yayıncılık.
- Daftary, Farhat (2014). *Şii İslam Tarihi*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Develioğlu, Ferit (1993). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- Feridüddin Attar (2013). *Tezkiretü'l Evliya*. Çev. Süleyman Uludağ. İstanbul: Semerkant Yayıncılık.
- Firdevsi (1994). *Şehname*. Çev. Necati Lugal. C. 2. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Hallâc-ı Mansûr (2001). *Tavasın*. Çev. Yaşar Güneç. 3. Basım, İstanbul: Yaba Yayınları.
- Hizmetli, Sabri (2001). “Karmatiler” *TDV İslam Araştırmaları Merkezi Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları*, C. 24. sayfa: 510-515. (<https://islamansiklopedisi.org.tr/karmatiler>) [Erişim: 19.02.2019].
- Massignon, Luis (2006). *İslamın Mistik Şehidi Hallâc-Mansûr'un Çilesi “La Passion de Hallaj martyr mystique de l'Islam”*. Çev. İsmet Birkan. Cilt 1-II, İstanbul: Ardıç Yayınları.
- Nâsir-ı Husrev (1950). *Sefername*. Çev. Abdülvehap Terzi. 1. Baskı, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Ocak, Ahmet Yaşar (2005). *Alevi ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri*. 5. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Öztürk, Yaşar Nuri (1976). *Hallâc-ı Mansûr ve Eseri Kitâb'üt-Tavâsin*. 1. Baskı, İstanbul: Fatih Yayınevi Matbaası.
- Schimmel, Annemarie (2011). *Hallâc-Kurtarın Beni Tanrıdan*. Çev. G. Ahmetcan Asena. 2. Baskı, İstanbul Pan Yayıncılık.
- Uludağ, Süleyman (1991). “Amr b. Osman el-Mekki” *TDV İslâm Ansiklopedisi*. (<https://islamansiklopedisi.org.tr/amr-b-osman-el-mekki>). [Erişim: 11.04.2019].
- Uludağ, Süleyman (1997). “Hallâc-ı Mansûr”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. (<https://islamansiklopedisi.org.tr/hallac-i-Mansur>) [Erişim: 11.04.2019].
- Yakıcı, Ali (2003). “İslamiyet Öncesi Türk Destanlarının Bilim ve Kültür Hayatına Etkisi Üzerine Bazı Düşünceler”. *Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Ahmet Bican Ercilasun'a Armağan*. Sayı 13: 411-420.
- <http://www.halukberkmen.net/> [Erişim: 19.02.2019].